

AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA EMERYTÓW W ŚWIETLE BADAŃ ANKIETOWYCH

Władysława Łuczka-Bakuła, Lidia Jabłońska-Porzuczek
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Abstrakt. W ostatnich latach zwraca się uwagę na aktywność zawodową nie tylko osób młodych, lecz także starszych. Dotychczasowe podejścia do współczesnego rynku pracy są skutkiem przemian zarówno społeczno-gospodarczych, jak i demograficznych, a przede wszystkim starzenia się społeczeństwa. Problem ten jest niezwykle istotny. Rosnąca liczba osób starszych przyczynia się do wzrostu liczby świadczeniobiorców, co z kolei wpływa na zmniejszenie osób aktywnych zawodowo, a w konsekwencji może prowadzić do obniżenia możliwości wytwórczych gospodarski. Wyższe emerytury to z jednej strony wyższe dochody emerytów, ale z drugiej – wzrost wydatków budżetowych. Z kolei niższe świadczenia to nie tylko motywacja do podejmowania wtórnej aktywności zawodowej i wyższe dochody, lecz także wzrost wydatków na świadczenia z pomocy społecznej. W artykule omówiono wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w latach 2009-2010 wśród osób pobierających świadczenia emerytalne. Z badań wynika, że ponad połowa ankietowanych emerytów była aktywna zawodowo, a zdecydowana większość z nich pracowała 2-5 lat. Przyczyną podjęcia aktywności zawodowej była przede wszystkim sytuacja finansowa.

Słowa kluczowe: aktywność zawodowa emerytów, decyzja emerytalna, świadczenie emerytalne

WSTĘP

Przemiany, jakie dokonują się na polskim rynku pracy, są skutkiem: zmiany warunków gospodarowania, przejścia z gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej, a także procesów globalizacji i integracji. Daleko idące konsekwencje społeczne

i gospodarze weryfikujące dotychczasowe podejście do współczesnego rynku pracy pociągają za sobą również problemy demograficzne, a w szczególności starzenie się społeczeństwa. Spadek liczby urodzeń i wydłużenie trwania życia stały się przedmiotem szeregu debat dotyczących sytuacji społeczno-gospodarczej wielu krajów. Rosnąca liczba osób starszych przyczynia się do wzrostu liczby świadczeniobiorców, co z kolei wpływa na zmniejszenie osób aktywnych zawodowo, a w konsekwencji może prowadzić do obniżenia możliwości wytwórczych gospodarki. Wyższe emerytury to nie tylko wyższe dochody emerytów, lecz także wzrost wydatków budżetowych. Z kolei niższe świadczenia, to z jednej strony motywacja do podejmowania wtórnej aktywności zawodowej i wyższe dochody, z drugiej wzrost wydatków na świadczenia z pomocy społecznej. Konsekwencją nieodpowiedniej konstrukcji systemu emerytalnego jest wzrost obciążeń podatkowych i paropodatkowych osób pracujących, których liczba zmniejsza się na skutek spadku liczby urodzeń.

W Polsce, aby ograniczyć wydatki publiczne na emerytury, a w ślad za tym obciążenia finansowe związane ze starzeniem się społeczeństwa, czyli tzw. *pension time bomb*, w 1999 roku przeprowadzono reformę powszechnego systemu emerytalnego. Nowy system emerytalny miał zlikwidować liczne przywileje emerytalne i ograniczyć możliwość przechodzenia na wcześniejszą emeryturę. Miał również sprzyjać wzrostowi aktywności zawodowej, ponieważ wysokość emerytury zależy od kwoty środków, jaka jest zgromadzona w okresie aktywności zawodowej.

Pomimo wprowadzenia reformy, system nadal jest narażony na różnego rodzaju ryzyka: demograficzne, gospodarcze i systemowe. Wobec tego jest niezbędne prowadzenie pogłębionych studiów nad systemem emerytalnym, zwłaszcza w kontekście sytuacji finansowej, oraz jego wpływem na aktywność zawodową nie tylko osób w fazie przedemerytalnej cyklu zawodowego, lecz także emerytów. Kwestia ta jest szczególnie istotna w kontekście wysokich kosztów, jakie ponoszą osoby aktywne zawodowo w wyniku rosnącej populacji ludzi starszych.

Celem publikacji jest charakterystyka badanych emerytów podejmujących wtórną aktywność zawodową oraz identyfikacja warunkujących ją czynników.

MATERIAŁ I METODY BADAWCZE

W latach 2009-2010 na terenie województwa wielkopolskiego przeprowadzono badania ankietowe wśród 350 osób pobierających świadczenia emerytalne. Celem badań było określenie poziomu aktywności zawodowej wśród emerytów powszechnego systemu emerytalnego, a także rozpoznanie opinii beneficjentów na temat czynników wpływających na wtórną aktywność zawodową. W wyborze badanej próby posłużono się metodą doboru celowo-kwotowego. Głównym kryterium doboru był rodzaj i źródło pobieranego świadczenia emerytalnego (podmiot wypłacający emeryturę). Wybierając ankietowanych do próby kierowano się również strukturą ludności według wybranych zmiennych demograficznych, takich jak: płeć, wykształcenie i miejsce zamieszkania. Wśród respondentów 60% stanowiły kobiety, co wynika z feminizacji populacji w starszych grupach wiekowych. Prawie 70% badanych legitymowało się wykształceniem zawodowym lub średnim, 16% wyższym, a 14% podstawowym. Ponad 60% ankietowanych mieszkała w mieście, a prawie 40% na obszarach wiejskich.

Narzędziem wykorzystywanym do analizy badań empirycznych jest test χ^2 niezależności oraz analiza korespondencji. Jednym z najczęściej wykorzystywanych w praktyce narzędzi, pozwalających wykryć zależność między zmiennymi X i Y mierzonymi na słabych skalach pomiaru, jest test χ^2 niezależności. W teście tym hipoteza zerowa – H_0 zakłada brak związku między zmiennymi, czyli fakt, że zmienne X i Y są niezależne, wobec hipotezy alternatywnej – H_1 , że zmienne X i Y nie są niezależne. Sprawdzianem hipotezy zerowej jest test χ^2 , która ma asymptotyczny rozkład χ^2 z $(w-1)(k-1)$ stopniami swobody, gdzie w oznacza liczbę wierszy w wyjściowej tabeli kontyngencji, natomiast k liczbę kolumn tej tabeli. Hipotezę zerową w tym teście należy odrzucić, jeśli wartość statystyki testowej χ^2 jest większa bądź równa wartości krytycznej odczytanej z tablic statystycznych dla danego poziomu istotności α i obliczonej liczby stopni swobody. W praktyce decyzyjnie o odrzuceniu hipotezy o niezależności badanych cech na korzyść hipotezy alternatywnej, stwierdzającej, że zależność istnieje, podejmuje się w oparciu o porównanie przyjętego poziomu istotności α z tzw. *p-value*, zwracaną przez program statystyczny [Statystyczna... 2009]. W pracy wykorzystano to narzędzie celem sprawdzenia, czy opinie emerytów województwa wielkopolskiego są zróżnicowane w zależności od wybranych zmiennych demograficznych, takich jak wykształcenie i miejsce zamieszkania.

Analiza korespondencji jest metodą statystycznej analizy wielowymiarowej, pozwalającą na analizę danych mierzonych na słabych skalach pomiaru. Jej celem jest wskazanie wzajemnych powiązań kategorii zmiennych nominalnych zawartych w tablicy kontyngencji we wspólnej przestrzeni, zazwyczaj w dwóch lub trzech wymiarach, w postaci tzw. mapy percepcji. Analiza korespondencji ma wiele zastosowań, przede wszystkim w: socjologii, psychologii, biologii, medycynie, a także w badaniach ekonomicznych [Metody... 2004]. Analizując badania empiryczne wykorzystano ją na potrzeby utworzenia dwuwymiarowych map percepcji ukazujących wzajemne powiązania i zależności pomiędzy dwiema analizowanymi w trakcie badania ankietowego zmiennymi.

WYNIKI BADAŃ

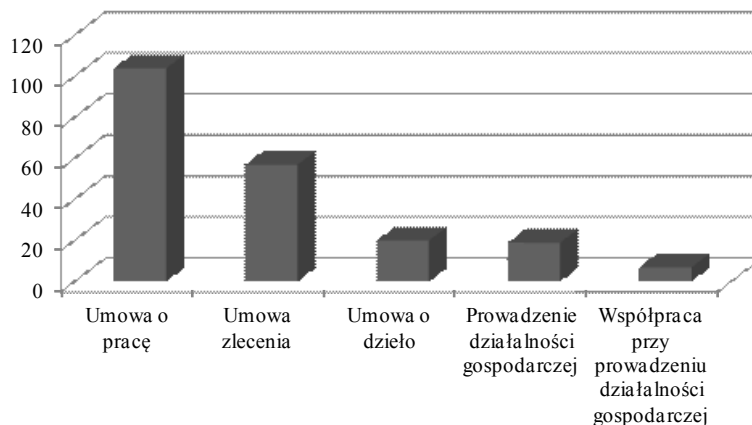
Respondenci stosunkowo wcześniej korzystali z prawa do świadczeń. Średni wiek przejścia respondentów na emeryturę wyniósł 58,6 lat. Przejście na emeryturę niezwłocznie po uzyskaniu prawa do świadczenia jest podyktowane wieloma czynnikami. Czynniki te można podzielić na: indywidualne i zewnętrzne, subiektywne, organizacyjne oraz systemowe. Do czynników zewnętrznych należy zaliczyć zmiany przepisów prawnych, sytuację na rynku pracy i warunki pracy. Czynniki subiektywne związane są z cechami pracownika, np.: wykształceniem, pracą, zdrowiem, płcią oraz sytuacją finansową gospodarstwa domowego. Z kolei czynniki organizacyjne wynikają z atmosfery i organizacji miejsc pracy (np. bezpieczeństwo, dyskryminacja), a czynniki systemowe z warunków: społecznych, normatywnych oraz ekonomicznych (np. koszty pracy, warunki na rynku pracy) [Lwiński 2008, Sztanderska 2008, Mongelli 2012].

Skorzystanie z prawa do emerytury nie oznacza rezygnacji z aktywności zawodowej, daje natomiast możliwość łączenia pobierania świadczenia z pracą zawodową. W konsekwencji świadczeniobiorcy odczuwają większe bezpieczeństwo dochodowe. Wśród ankietowanych w okresie pobierania świadczenia 56% było aktywnych zawo-

dowo, przy czym ponad $\frac{2}{3}$ emerytów pracowało 2-5 lat, a $\frac{1}{3}$ 6-10 lat lub nie dłużej niż rok. Wtórą aktywność zawodową podejmowali głównie respondenci mieszkający w mieście (66%) oraz osoby legitymujące się wykształceniem średnim (38%).

Aktywny udział osób starszych w rynku pracy świadczy o pozytywnym postrzeganiu tej grupy wiekowej przez pracodawców. Z doświadczenia wielu przedsiębiorstw wynika, że zatrudnianie starszych pracowników przyczynia się do pozyskania dodatkowego doświadczenia i umiejętności. Różnorodność wiekowa pracowników wpływa pozytywnie na atmosferę i na wzrost solidarności międzypokoleniowej. Argumentów przemawiających za zatrudnianiem starszych pracowników jest wiele. Osoby 50+ są w stanie realizować kompleksowe zadania organizacyjne i osiągnąć długookresowe cele. Opracowują również strategie działania, których celem jest uniknięcie dodatkowego działania oraz ograniczenie wysiłku, co wiąże się z racjonalnością wykonywanej pracy. Posiadają większą świadomość znaczenia jakości pracy, większe poczucie obowiązku i odpowiedzialności, a także posiadają większe doświadczenie życiowe, które pomaga im dokonać trafnej oceny swoich możliwości i ich granic, lepiej oceniają sytuację, przez co rzadziej popełniają drobne błędy. Osoby starsze dla młodszych są mistrzami, ekspertami, od których można czerpać wiedzę i dzięki nim zdobywać nowe umiejętności i doświadczenie [Naegele i Walker 2006, Błędowski 2009, Niemczal 2006]

Z opublikowanego w 2006 roku raportu „The future of retirement”, opracowanego przez The Hong Kong and Shanghai Banking Corporation (HSBC) we współpracy Oxford Institute of Ageing, zawierającego wyniki badania przeprowadzonego w 20 krajach na świecie, w tym w Polsce, wynika, że po przejściu na emeryturę 75% chce kontynuować zatrudnienie, przy czym 9% na cały etat, a 66% w niepełnym wymiarze czasu pracy. W Polsce około 7% badanych zamierza pracować w pełnym wymiarze czasu pracy, a 70% w niepełnym wymiarze [The future... 2006; Kałuża i Lewandowska-Szweda, 2009]. Z kolei z przeprowadzonych badań ankietowych wynika, że 53% emerytów łączących pobieranie świadczenia z pracą zarobkową było zatrudnionych na podstawie umowy o pracę, przy czym zdecydowana większość w niepełnym wymiarze czasu pracy (rys. 1).

Rys. 1. Forma wykonywania pracy zarobkowej
Źródło: badania własne.

Z testu χ^2 niezależności wynika, że występuje istotna w sensie statystycznym zależność pomiędzy wykonywaniem pracy na własny rachunek a wykształceniem (tab. 1). Działalność gospodarczą chętniej prowadziły osoby z wykształceniem zawodowym i wyższym, co wynika z posiadania przez nich określonych kwalifikacji i umiejętności.

Tabela 1. Praca na własny rachunek – wyniki testu niezależności χ^2

Wyszczególnienie	Wykształcenie	Miejsce zamieszkania
Wykonywanie pracy na własny rachunek	0.029	0.316

Źródło: badania własne.

Prawie 40% ankietowanych wykonywało pracę na podstawie umowy zlecenia lub umowy o dzieło. Ponad 13% prowadziło lub współpracowało w prowadzeniu pozarolniczej działalności gospodarczej. Około 6% respondentów pracowało „na czarno”, przy czym mężczyźni najczęściej wykonywali usługi remontowe, a kobiety opiekowały się dziećmi. Pracę „na czarno” wykonywało 10% mieszkańców obszarów wiejskich i 4% ankietowanych mieszkających w mieście. Osoby starsze pracują i nie rejestrują działalności gospodarczej lub nie zawierają umowy o pracę, ponieważ obawiają się obniżenia lub zawieszenia świadczenia emerytalnego. Dodatkowym czynnikiem sprzyjającym pracy „na czarno” jest posiadanie ubezpieczenia zdrowotnego wynikającego z pobierania emerytury. Spośród 350 respondentów powyżej 3% łączyło pobieranie emerytury z prowadzeniem pozarolniczej działalności gospodarczej i wykonywaniem pracy na podstawie umowy o pracę. Ponad 2/3 respondentów wykonywało pracę zgodną z wyuczonym zawodem oraz ten sam rodzaj pracy, co przed uzyskaniem prawa do świadczenia emerytalnego. Decyzja o podjęciu zatrudnienia na podstawie umowy o pracę w niepełnym wymiarze czasu pracy lub na podstawie umowy zlecenia, umowy o dzieło wynikała z sytuacji na rynku pracy. Pracodawcy preferują elastyczne formy zatrudnienia, ponieważ są one pozbawione przywilejów pracowniczych, a pracujący emeryci nie są takimi przywilejami zainteresowani. Otrzymywane przez emerytów dochody z pracy były stosunkowo niskie: ponad $\frac{2}{3}$ emerytów uzyskiwało dochód nieprzekraczający 1000 zł, a $\frac{1}{3}$ w granicach 1001-2000 zł lub powyżej 2000 zł. Jak wynika z badań, poziom dochodu uzyskiwanego z pracy był uzależniony od poziomu wykształcenia, natomiast miejsce zamieszkania nie różnicowało w istotny sposób dochodu.

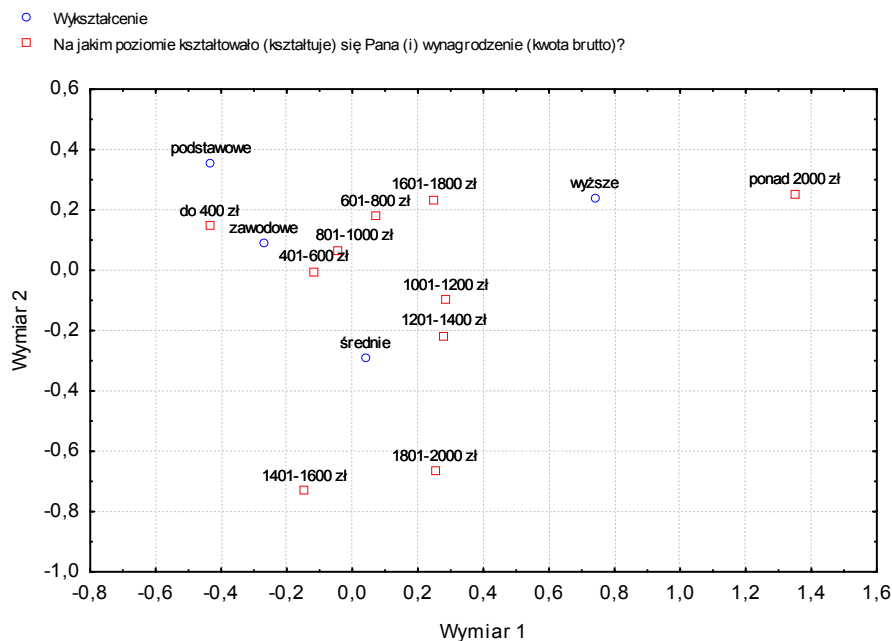
Tabela 2. Poziom dochodu z pracy – wyniki testu niezależności χ^2

Specification	Wykształcenie	Miejsce zamieszkania
Poziom dochodu	0,014	0,159

Źródło: badania własne.

Dla wybranej zmiennej demograficznej, która była skorelowana z wysokością pobieranego dochodu, przeprowadzono analizę korespondencji, której celem była konstrukcja mapy percepcji przedstawiającej w postaci graficznej wzajemne powiązania między badanymi cechami. Wyższe wynagrodzenie otrzymywali emeryci legitymujący

się wykształceniem wyższym, natomiast niższe wykształceniem podstawowym i zawodowym (rys. 2). Wśród ankietowanych o wynagrodzeniu przekraczającym 2000 zł osoby z wykształceniem wyższym stanowiły ponad 60%. Natomiast wynagrodzenie nieprzekraczające 1000 zł otrzymywało 53% emerytów legitymujących się wykształceniem podstawowym i zawodowym.

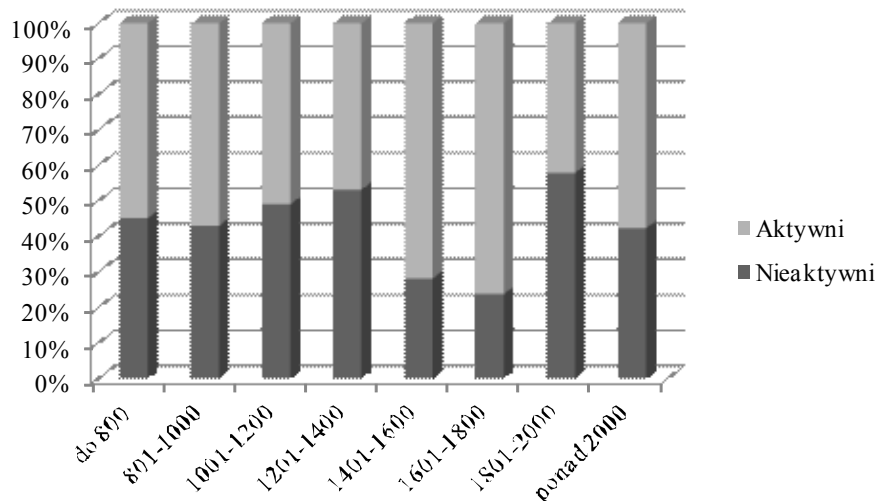

Rys. 2. Mapa percepcji między wykształceniem respondentów a wysokością uzyskiwanych przez nich dochodów z pracy
Źródło: badania własne.

Niskie wynagrodzenie pracujących świadczeniobiorców jest pochodną zarówno niepełnego wymiaru czasu pracy, jak i niskiego poziomu wynagrodzeń obowiązującym na rynku pracy. Niższe wynagrodzenie i nieodpowiednie kwalifikacje wynikają ze spadku wartości kapitału ludzkiego, który jest związany z przerwami w karierze zawodowej, co dotyczy osób, które po przejściu na emeryturę przez pewien okres nie podejmowały jakiegokolwiek aktywności zawodowej. Jednak wśród aktywnych zawodowo emerytów występuje znaczny udział osób, dla których łączenie dochodów z pracy i świadczeń jest istotnym sposobem poprawy sytuacji finansowej. Dzięki dodatkowej pracy zawodowej świadczenie emerytalne wzrosło u 57% ankietowanych.

Świadczenie emerytalne pełni funkcję dochodową, relatywnie niski poziom emerytur motywuje do uzupełniania jej dochodami z pracy, natomiast wysoki poziom może zniechęcać do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodu [W trosce... 2004]. W opinii ankietowanych podjęcie aktywności zawodowej było uwarunkowane głównie sytuacją finansową (68%), przy czym większą aktywnością zawodową charakteryzowali się

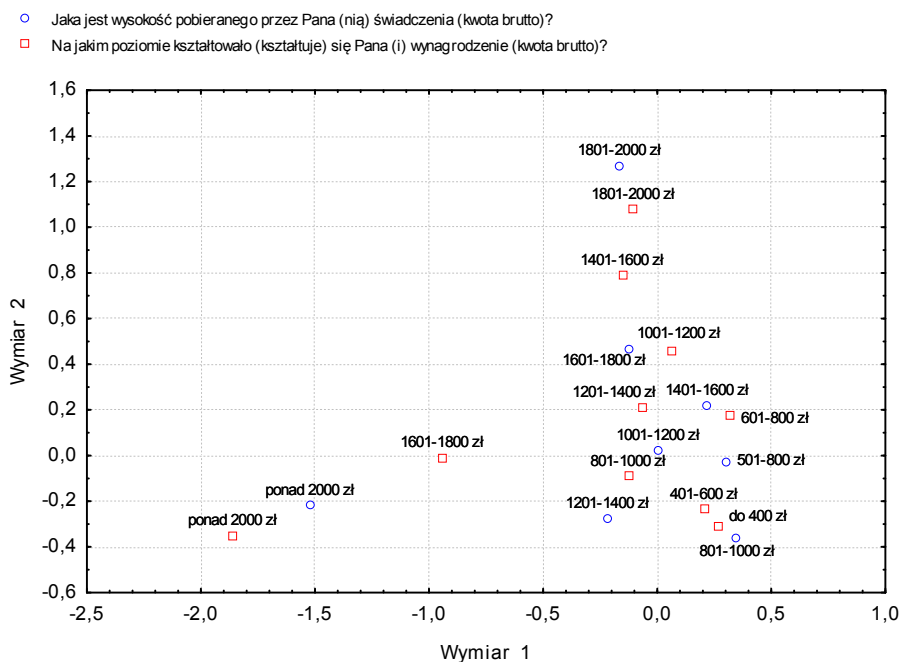
badani pobierający wyższe emerytury. Ponad 70% osób, których emerytura kształtowała się na poziomie 1401-1800 zł wznowiło aktywność zawodową (rys. 3).

Rys. 3. Wysokość świadczenia a aktywność zawodowa
Źródło: badania własne.

Natomiast wśród ankietowanych pobierających świadczenie nieprzekraczające 1000 zł pracę podjęło 52%, z których zdecydowana większość uzyskiwała dochód nieprzekraczający 1000 zł (około 80%). Wśród emerytów pobierających świadczenie 1000-1800 zł odsetek respondentów uzyskujących dochód nieprzekraczający 1000 zł jest mniejszy i wynosi około 65%. Zdecydowana większość emerytów pobierających świadczenie powyżej 1800 zł, dzięki pracy zawodowej zwiększyła swój dochód o ponad 1000 zł (74%), przy czym 30% o ponad 1800 zł. Wraz ze wzrostem emerytury wzrasta dochód uzyskiwany z dodatkowej pracy zarobkowej. Pomiedzy poziomem świadczenia a wysokością wynagrodzenia otrzymywanego z pracy istnieje zależność w sensie statystycznym (p-wartość wynosi 0,0001) (rys. 4.).

Większa aktywność zawodowa, a także wyższy poziom wynagrodzenia wśród beneficjentów pobierających wyższe świadczenie może wynikać z faktu, że wśród ankietowanych stanowili oni niewielki odsetek. Poza tym znaczna część osób uzyskujących wyższe świadczenia posiadała wyższe wykształcenie lub ściśle określony zawód. Wśród badanych legitymujących się wykształceniem wyższym ponad 55% podjęło aktywność zawodową. W okresie pobierania świadczenia pracę zawodową podjął co drugi ankietowany z wykształceniem średnim oraz zawodowym. Znaczna aktywność osób z wykształceniem zawodowym i średnim jest związana ze zróżnicowaniem zawodów, umiejętnością oraz długością stażu pracy wynikającymi z szybkiego zakończenia edukacji.

Rys. 4. Mapa percepcji między poziomem świadczenia a poziomem wynagrodzenia
 Źródło: badania własne.

WNIOSKI

Przejsięcie na emeryturę nie oznacza wycofania się z rynku pracy. Emeryt może łączyć pobieranie świadczenia z pracą zawodową. Z przeprowadzonych badań wynika, że z tej możliwości skorzystała ponad połowa ankietowanych, z których zdecydowana większość pracowała 2-5 lat wykonując pracę zgodnie z wyuczonym zawodem lub ten sam rodzaj pracy co przed uzyskaniem prawa do świadczenia emerytalnego. Podejmowanie wtórnej aktywności zawodowej przez osoby starsze świadczy o pozytywnym postrzeganiu tej grupy wiekowej przez pracodawców. Emeryci łączący świadczenie z pracą zarobkową preferują zatrudnienie na podstawie umowy o pracę w niepełnym wymiarze czasu pracy. Łatwiej godzą się na elastyczne formy zatrudnienia, czym z kolei są zainteresowani pracodawcy, z uwagi na niższe w tym przypadku koszty pracy. Poza tym osoby pobierające świadczenia emerytalne mają stały dochód, dzięki czemu są gotowe do podjęcia pracy za niższe wynagrodzenie, w szczególności dotyczy to osób z niższym poziomem wykształcenia. Dlatego zatrudnienie emerytów jest konkurencyjne w stosunku do osób nie pobierających świadczeń.

W myśl założeń wprowadzonej reformy systemu emerytalnego bodźce ekonomiczne do indywidualnego oszczędzania miały wystarczyć do zbilansowania wpływów i wydatków systemu, a pracujący wykazywać się dłuższą aktywnością zawodową i presu-

wać moment przejścia na emeryturę na okres późniejszy. Z przeprowadzonych badań wynika, że przyjęte rozwiązania nie wpłynęły zasadniczo na zmianę zachowań emerytalnych związanych z wczesnym przechodzeniem na emeryturę. Wobec tego w dalszym ciągu należy prowadzić badania dotyczące sytuacji finansowej systemów emerytalnych w powiązaniu z czynnikami demograficznymi i rynkiem pracy, a także determinantów aktywności zawodowej osób w wieku przedemerytalnym i emerytów. Pogłębione studia pozwolą na stworzenie praktycznej zmiany zasad funkcjonowania systemu emerytalnego, rynku pracy, a także systemu edukacji dorosłych.

LITERATURA

- Błądowski P., 2009. Zagrożenie bezrobociem i aktywizacja zawodowa. In: Aktywizacja zawodowa osób w wieku 50+ – szanse i ograniczenia, Opracowanie w ramach projektu „Analiza potencjału i przeszkód aktywizacji zawodowej osób w wieku 50+ w województwie mazowieckim”. PBS DGA Sp. z o.o., Sopot, www.pbs.pl [dostęp: 25.11.2013].
- Kałuża D., Lewandowska-Szweda Z., 2009. Bariery aktywizacji zawodowej osób starszych w Polsce. W: Gospodarowanie zasobami pracy na początku XXI wieku. Aspekty makroekonomiczne i regionalne. Red R.C. Horodeński, C. Sadowska-Snarska. IPISS, WSE w Białymstoku, Białystok-Warszawa.
- Liwiński J., 2008. Charakterystyka badania. W: Dezaktywizacja osób w wieku około emerytalnym. Raport z badań. MPiPS, Warszawa.
- Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych. 2004. Red. E. Gatnar, M. Walesiak. Wyd. AE, Wrocław.
- Mongelli Tito Livio, 2010. Strategie i metody wydłużania aktywności zawodowej osób po 50. roku życia. Analiza rozwiązań innowacyjnych we Włoszech dotyczących wydłużania aktywności zawodowej. Europerspektywa, Lublin, www.olbrzym.info [dostęp: 25.11.2013].
- Naegele G., Walker A., 2006. A guide to good practice in age management, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.
- Niemczal E., 2006. Generacja 50 plus przez pryzmat doradztwa zawodowego. W: Z. Olejniczak, Aktywność zawodowa i społeczna osób z grupy wiekowej 50 plus. Opracowania, analizy, badania, dobre praktyki. WSMiZ, Leszno.
- Sztanderska U., 2008. Przyczyny wcześniejszej dezaktywizacji zawodowej osób ubezpieczonych w ZUS. W: Dezaktywizacja osób w wieku okołoemerytalnym. Raport z badań. Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, MPiPS, Warszawa.
- Statystyczna analiza danych z wykorzystaniem programu R. 2009. Red. M. Walesiak, E. Gatnar. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- The future of retirement: What the People want. HSBC, London.
- W trosce o pracę. Raport o Rozwoju Społecznym, Polska 2004. 2004. Red. S. Golinowska. CA-SE, UNDP, Warszawa, www.undp.org.pl [dostęp: 03.11.2010].